

Malalties i innovacions mèdiques a la Guerra Civil

Francesc Arcas Ruscalleda

La recent publicació de les obres literàries del canetenc Carles Carqués i Martí, dins la Col·lecció Estudis de Patrimoni, permet estudiar amb deteniment les malalties que molts combatents van patir durant la guerra i els mètodes que es van utilitzar per curar-les.

La novel·la autobiogràfica *Un gos errant* de Carles Carqués i Martí se situa a Canet de Mar durant els dies previs a la Guerra Civil, els mesos que van seguir a l'aixecament, la lluita al front i els primers mesos de l'exili en un camp de concentració francès. Aquest material mostra en primera persona els efectes de la guerra sobre la salut de Carles Carqués. D'altra banda, també s'hi observa la millora del sistema sanitari. Tant en el front com en la rereguarda republicana, la suma d'un gran nombre de ferits, una organització poc jerarquitzada i un equip de metges coratjosos van permetre un gran nombre d'avenços mèdics.

Impacte de granada i de bala

Tot i no tractar-se d'una persona amb grans qualitats físiques, Carles Carqués va viure els primers temps al front amb una relativa bona salut, a pesar de les grans mancances de nutrició provocades per la falta d'aliments. Tot es va estroncar en un atac el juliol de 1938 als voltants de La Poble de Lillet. Carqués, amb el seu característic to autobiogràfic, escriu: "Llavors va arribar l'aviació italiana i em va sorprendre al descobert. En comptes de llançar-me a terra, en ple sol d'estiu, vaig seguir la meua carrera zigzaguejant. Una granada, però, va esclatar molt a prop del peu dret. Vaig sentir una cremor forta, em vaig desequilibrar i vaig caure. Immediatament vaig notar darrera la cuixa esquerra, a uns vuit centímetres per sobre els lligaments de la cama, un impacte molt dur."^[1]

Malgrat la desgràcia, Carqués va tenir la sort que molt a prop seu hi havia un lloc de primeres cures i que la ferida no es trobava en un punt vital. L'autor fa una descripció molt detallada del sistema utilitzat per a les primeres cures, del bàndol republicà. Explica, en primer lloc, que entre dues passades dels avions, els portalliteres el van treure de terra i el van dur a cobert, al lloc de primeres cures: un forat llarg i profund protegit en gran part per troncs. Allà un infermer el va curar. És a dir, li va rentar les ferides i va observar que no hi havia metall incrustat al peu, tot i que el forat era profund. Aquest és un element molt important, ja que d'aquesta manera el treball de cirurgia posterior havia de ser molt menor i s'evitava una major infecció.

La segona ferida, a la cuixa esquerra, havia estat causada per una bala de la metralladora de l'avió. Aquesta l'havia travessat de banda a banda, en diagonal, però

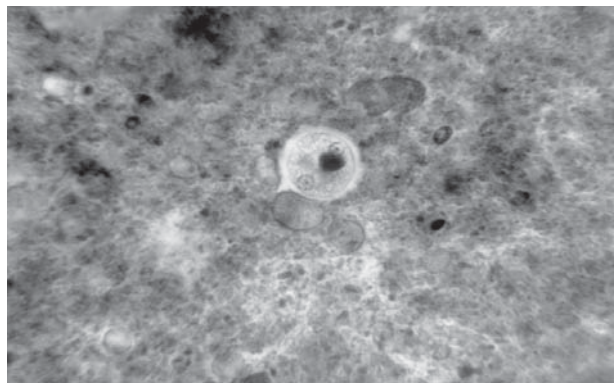
Quan la Guerra Civil va començar, Carqués tenia 33 anys.

no havia tocat ni l'os ni l'artèria femoral. Sens dubte va tenir molta sort, ja que si hagués creuat l'arteria femoral hauria tingut moltes possibilitats de morir dessagnat. Tot i que és difícil afirmar-ho, no seria estrany que el protagonista hagués viscut un procés de miasi a les ferides abans que aquestes estiguessin ben embenades. Recordem que aquests fets van passar a l'estiu, època on hi ha més abundància de mosques. Les robustes espècies del gènere *Calliphora*, mosques blaves, són bastant comunes a la península, especialment la *Calliphora erythrocephala*^[2] de tòrax gris i abdomen blau metàl·lic. Les seves larves normalment s'alimenten de carronya, però en el cas que una persona tingui una ferida oberta, com és el cas de Carqués, també hi poden anar i introduir els ous, que més tard seran larves. Tot i el seu aspecte desagradable, aquestes larves tenen una funció positiva, ja que eliminen la matèria putrefacta i eviten posteriors infeccions. Aquest sistema s'ha usat àmpliament. Un dels darrers exemples va ser a la guerra de Bòsnia, on els cirurgians introduïen mosques vives entre els embenatges per produir la miasi. Després de la cura, dos portalliteres van portar el ferit a dos quilòmetres d'aquell lloc. En el camí es van trobar una sorpresa molt desagradable, ja que els va sorprendre

un avió furtiu. Carqués va tornar a estar en perill de mort, ja que els portalliteres el van abandonar i van córrer a refugiar-se a uns cinquanta metres darrera d'uns matolls. L'autor descriu la situació ben gràficament: "Jo em volia aixecar, però no podia. La meua cama esquerra i el meu peu dret estaven adormits en el son dels justos. No hi podia fer res, me cago en dena! I la llitera i jo no ens hauríem pogut mostrar millor. No hi havia res al voltant que ens pogués amagar! L'avió, com un voltor (nosaltres els anomenàvem paves, és a dir grans voladors) descrivia cercles mentre perdia alçada. Fins que el metrallament va començar. Vaig fer-me el mort."^[3]

Finalment, Carqués va arribar a la base, un petit bosc amb vuit ambulàncies amagades entre el fullatge. De fet, es pot dir que el periple només acabava de començar, atès que el protagonista va pujar a una ambulància carregada de milicians ferits que el va portar, dues hores després, a una casa de Móra d'Ebre. Per la descripció que fa, aquest hospital improvisat havia estat una gran casa de propietaris benestants, amb les seves quadres, celler, molí, magatzem de gra i pallisses... És en aquest punt on rep una segona atenció mèdica que consisteix en una injecció antitetànica i una altra d'antigangrena. De moment, però, encara li feia mal el peu i la cuixa continuava adormida.

La presència d'aquests centres sanitaris improvisats i propers al camp de batalla van ser una creació del bàndol republicà. Tal com escriu el doctor Moisès Broggi a *Memòries d'un cirurgià*, l'abril de 1937 va rebre la visita del cap de sanitat de les Brigades, el coronel Oscar Taelge, preocupat pels mals resultats obtinguts en el tractament dels ferits en general, per la mortalitat gairebé total dels ferits abdominals o amb fractures obertes, així com per les freqüents infeccions de les ferides, moltes de mortals, a causa de la presència de

L'Entamoeba histolitica causa la disenteria amebiana.

gèrmens anaerobis productors de gangrena. El cas és que la majoria dels ferits en el camp de batalla eren traslladats quasi directament a hospitals que podien estar a més de cinquanta quilòmetres de distància. A més a més, cal tenir en compte que sovint el trajecte es desenvolupava a través de senders o camins en molt mal estat. Broggi explica que a partir d'aquí un dels objectius de l'exèrcit Republicà va ser trobar la manera d'organitzar hospitals amb la mobilitat necessària per muntar-se i desmuntar-se amb la rapidesa que requerien els esdeveniments bèl·lics. Aquests hospitals havien de tenir quiròfans, instrumental abundant, fàcilment renovable per no perdre temps en esterilitzacions, formes d'il·luminació, taula d'operacions, aparells raigs X...^[4]

Al cap de poc temps, Carqués i altres ferits van ser traslladats a través de l'Ebre amb unes grans barcasses. I d'aquí van arribar a un hospital amagat dins d'una cova, que servia d'enllaç perquè els ferits emprenguessin el viatge amb tren fins a l'Hospital de Vilanova i la Geltrú. A través de la descripció del llibre es fa difícil determinar quant de temps transcorregué entre l'explosió i l'arribada a Vilanova i la Geltrú, encara que segurament va durar més de dos dies.

Una vegada a l'Hospital, Carqués va rebre l'atenció dels metges i infermers, tal com es descriu a continuació: "El metge palpa, pressiona.

- Fa mal?

- Una mica.

- Sobretot el peu?

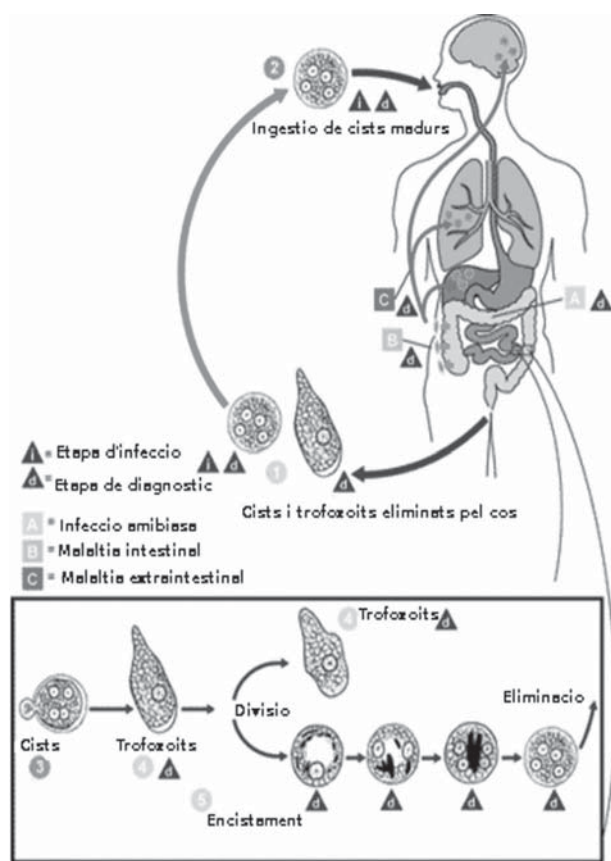
- Sí, el peu!

- Bé. Això no és res. Al peu hi farem un pedaç.

Dóna les instruccions als seus dos ajudants i abandona la sala amb un llarg gest de comiat a tots els ferits. Deu minuts després torno a estar embenat. La infermera m'ha portat un gran got de llet que he liquidat ràpidament, com si fos un nadó estafat per una dida mig seca."^[5]

Ara bé, tot i la bona voluntat del personal sanitari, l'escassetat del material feia molt difícil establir unes cures correctes. En el cas de Carqués, la infermera li fa el següent comentari:

"- Sobretot us he de parlar d'una altra cosa, va afegir la meua cuidadora amb un posat tot greu. El doctor Cruz diu que la vostra ferida de bala s'ha de netejar i ha d'estar destapada. Però en aquest moment no tenim anestèsia. La poca que ens resta la reservem per a les intervencions serioses. Segons sembla, la caixa arribarà avui o demà al matí i el doctor Cruz ha ajornat la intervenció fins demà per tal d'evitar-vos un patiment innecessari. Però si no és així, us haurà d'intervenir sense anestèsia, veritat que ho enteneu?"^[6]

L'Entamoeba histolitica causa la disenteria amebiana.

Els polls i les puces són molt presents a la guerra a causa de la falta de condicions higièniques.

Malauradament per al protagonista, les caixes no van arribar i van haver de fer l'operació sense anestèsia. La descripció no deixa cap ombra de dubte de la duresa del moment: "Malgrat tancar fermament la mandíbula nerviosa i mossegar el mocador enrotllat, he bramat tres vegades: en el moment de la incisió en creu, quan les tisores han tallat les puntes gruixudes de la carn despresada i, per acabar, quan la sonda ha tafanejat dins del forat a la recerca dels trossos de teixit que elaboraven el pus. Certament, la desinfecció amb alcohol no ha estat pas com la carícia d'una gata amorosa, però l'he suportat sense fer masses escarafalls. Després de la incisió, el tall i el sondatge en profunditat, aquesta cremada no mereixia pas els honors d'un crit. Sobretot amb testimonis al davant.^[7]"

Aquest tipus d'operacions eren molt habituals. Ara bé, cal tenir en compte que els cirurgians estaven acostumats a tractar les ferides corrents de la pràctica civil suturant-les després d'haver-ne efectuat la neteja convenient, cosa que afavoreix la cicatrització. No obstant això, en el cas que hagi passat massa temps o la ferida no estigui prou neta, és millor deixar-la oberta. Segons Moisès Broggi^[8], que va treballar de cirurgia en el front, en les ferides per arma de foc la neteja es fa molt difícil, perquè les destrosses més importants són fondes i requereixen grans desbridaments. En aquests casos, la sutura facilita el desenvolupament de les infeccions més greus. Afortunadament Carles Carqués va tenir una bona evolució i és molt possible que en els dies següents a l'operació se li desbridessin les ferides, es retiressin els cossos estranys i teixits magolats i un cop practicada l'hemostàsia es quedés en un llit de tracció. Al cap d'una o dues setmanes, sempre que hi hagués una bona evolució, es col·locaven enguixats per immobilitzar els membres afectats. Gràcies a aquests

mètodes es van evitar episodis de gangrenes i greus deformitats o invalideses.

En els casos on hi havia un membre molt afectat s'hi aplicava un enguixat oclusiu, que s'amarava amb les secrecions de la ferida i produïa molta fortor. Canviar el guix era perillós, ja que la mobilització del focus podia reactivar infeccions latents. Però si es canviava s'observava el bon estat de les ferides. En aquell moment es discutien les raons d'aquesta bona evolució. Sovint s'atribuïa al repòs, però també és veritat que en els guixos amb les ferides al descobert l'evolució no era tan bona. Això va fer pensar en fenòmens químics i biològics de fermentació. Es van encarregar estudis i s'hi van observar una gran quantitat de fongs i micelis. El doctor Broggi^[9] relaciona aquest fet amb l'aparició dels antibiòtics, només uns anys després. De fet, temps abans Alexander Fleming va comprovar que *Penicillium notatum* feia retrocedir els bacteris que cultivava en plaques. Tot i fer intents per aïllar la penicil·lina, no va ser fins uns anys després, ja en plena Segona Guerra Mundial, que es va aconseguir posar-la a disposició de la gent.

Disenteria

Una vegada a França, Carqués va arribar al camp de concentració de Sant Cebrià del Rosselló. Quan els refugiats hi van arribar era febrer i van haver de dormir amuntegats a la platja, sense cap condició higiènica. La situació era tan deplorable que Carqués va voler convèncer els altres refugiats perquè no contaminessin l'aigua de les fonts, ja que hi havia gent que es rentava en el mateix lloc on es netejaven els estris de menjar i, fins i tot, d'altres orinaven arran del tub d'extracció d'aigua. Amb aquestes condicions no és estrany que l'autor acabés agafant una de les moltes malalties que assolaven el camp. Carles Carqués va patir la disenteria amebiana. Es tracta d'una malaltia parasitària que afecta els intestins i està causada per *Entamoeba histolytica*.^[10]

La infecció es transmet exclusivament per via fecal-oral i l'únic hoste conegut de les amebes són els éssers humans. El quadre és particularment freqüent en un medi de males condicions sanitàries. En gairebé totes les persones infectades existeixen trofozoïts com a comensals del colon, és a dir produeixen cists, però causen lleus molèsties a l'hoste. En algunes persones, els paràsits envaeixen la mucosa intestinal i generen colitis (disenteria amebiana), mentre que en d'altres individus els paràsits envaeixen teixits extraintestinals, especialment el fetge.^[11] A nivell simptomàtic, la parasitosi està caracteritzada per freqüents i doloroses

La miasi està provocada per les mosques Calliphora.

evacuacions de femta diarreica, mucoso-sanguinolenta, on s'hi distingeixen formes trofozoiques hematòfagues del paràsit. Actualment per combatre la disenteria amebiana s'utilitza metronidazol i en els casos més greus es combina amb antibiòtics com paromomicina, que és un aminoglucòsid amebicida.

Aquest passatge descriu perfectament la simptomatologia del paràsit: "Set dels nostres tenen diarrea. Això ja és terriblement empipador, però jo he agafat la disenteria. Ja fa tres dies. Setanta-dues hores durant les quals m'he buidat literalment. Avui els còlics violents només m'han servit per expulsar uns petits grumolls de sang. Però les carreres massa freqüents a l'escalunya m'esgoten tant com a la resta."^[12]

El més probable és que Carles Carqués agafés la infecció a l'ingerir cists madurs que estaven en aliments o líquids contaminats per aigües fecals com, per exemple, bevent de la font descrita anteriorment. Una vegada aquests cists van arribar a l'intestí del protagonista, l'acció de la tripsina va provocar el desencistament i l'alliberament dels quatre trofozoits metacístics. A partir d'aquí van passar a l'intestí gros, on van adquirir la seva característica hematòfaga i van començar a lesionar les cèl·lules de la mucosa intestinal. Encara que desconeixem el grau d'afectació en l'organisme de Carles Carqués, quan la malaltia no es tracta el paràsit aconsegueix passar de l'intestí al corrent circulatori i d'aquí al fetge o al pulmó. De fet, el seu cas és molt greu ja que no disposava de medicació per contrarestar l'avanç de la disenteria. Carqués es va veure tan al límit que va arribar a escriure: "un cop més corro al meu refugi. Quan torno, em deixo caure i tanco els ulls un moment. Una suor freda m'amara la roba. Després, quan recupero la consciència, trec la meua llibreta i gargotejo una pàgina atraçada (sic) als meus. En cas que... En resum, jo ja m'entenc".^[13]

Afortunadament, Lorenzo, un company de Carqués, li va portar una pastilla per curar-lo. Segons aquest, "encara n'hauràs de prendre dues vegades més, cada dotze hores. A partir d'ara no has de prendre res més: ni líquid, ni sòlid. Llevat de quan prenguis les pastilles. Dieta total!"^[14]. En un passatge posterior explica que aquestes pastilles són aspirines (àcid acetilsalicílic). Tot i que aquest no és un tractament adequat per a la disenteria, però la qüestió és que dos dies després ja estava dempeus i no tenia còlics.

Puces i polls

Una altra malaltia de caràcter parasitari present tant en el front com a l'exili són els polls i les puces. En el llibre hi ha diversos passatges on es descriu la presència d'aquests paràsits. La seva presència és força habitual en els conflictes armats, ja que les condicions higièniques són mínimes. Els polls viuen damunt del cos, s'alimenten de sang i són exclusius dels mamífers. En el llibre no es descriu si estan a la roba, junt amb la pell (*Pediculus humanus corporis*) o al cap (*Pediculus humanus capitis*)^[15]. Segons alguns autors, al ser associat a condicions higièniques deficientes, el poll pot ser vector d'espiroquets (febre recurrent europea) i ricketssies (tifus exantemàtic i febre de les trinxeres). Pel que fa a la puça, aquesta també viu damunt del cos i és hematòfaga. Es desplacen àgilment entre els pèls de l'hoste i piquen amb freqüència per alimentar-se de la seva sang, al mateix temps que van eliminant les seves femtes. L'espècie més freqüent en l'home és *Pulex irritans*^[16], les larves de la qual es desenvolupen a les corts d'animals. Com passa amb el poll, la puça també

pot ser vector de diferents malalties. En tot cas, Carqués no descriu que quedés afectat per algun tipus de malaltia derivada del contacte amb polls i puces.

Malalties de postguerra

Encara que en el llibre *Un gos errant* no s'expliqui la vida posterior al camp de concentració, sabem que Carles Carqués va tenir una salut molt precària. En una carta a Manuel Serra i Moret, segurament de finals dels anys quaranta, escriu que ha passat tres anys de malalties ininterrompudes. I en una del març de 1953 li fa saber que ha passat "una malaltia que en diuen zona i fa veure les estrelles quan apreta (sic) un xic massa. Després, com tanta gent la grip em vingué a veure i em regalà a tall de prima dolors reumàtics". Segons la família, la "zona" era una afecció tuberculosa incipient que va poder superar gràcies als antibiòtics. La tuberculosi era una malaltia força freqüent dins dels ambients tèxtils, on precisament treballava Carqués. Aquesta malaltia està causada per la infecció de *Mycobacterium* i consisteix en una massa translúcida, de color gris, constituïda per una acumulació de macròfags modificats que semblen cèl·lules epitelials, rodejades per una capa de cèl·lules mononuclears.^[17] Les manifestacions de la tuberculosi varien en gran mesura i la malaltia té una gran tendència a la cronicitat. Pot resultar afectat qualsevol òrgan, encara que en l'home el lloc principal és el pulmó, que és la via ordinària d'entrada per la qual la infecció arriba a d'altres òrgans.

Les ferides de l'atac aeri també el van martiritzar fins a la fi de la seva vida. A causa dels pocs recursos quirúrgics i de rehabilitació presents durant la guerra, Carqués tenia la mobilitat disminuïda. Això era un problema greu per a la seva feina de teixidor de *cotton*, ja que no es podia desplaçar amb facilitat al llarg del teler. Per aquesta raó es va haver de jubilar anticipadament a l'edat de seixanta anys.^[18]

FRANCESC ARCAS RUSCALLEDA

Llicenciat en Humanitats i Periodisme UPF
Estudiant del Grau de Farmàcia UB

[1] Carqués i Martí, C. *L'home dels tres exilis*. Canet de Mar, Edicions Els 2 Pins, 2010, p. 324

[2] Gallego Berenguer, J. *Atlas de parasitología*. Barcelona, Ediciones Jover, 1986, p. 74

[3] Op. cit., Carqués i Martí, C., p. 325-326

[4] Broggi, M. *Memòries d'un cirurgià*. Barcelona, Edicions 62, 2008, p.203-204

[5] Op. cit., Carqués i Martí, C., p. 350-351

[6] Op. cit., Carqués i Martí, C., p. 351-352

[7] Op. cit., Carqués i Martí, C., p.352

[8] Op. Cit., Broggi, M., p. 208-209

[9] Op. Cit., Broggi, M., p. 256-257

[10] Op. cit., Gallego Berenguer, J., p.12

[11] Goodman Gilman, A. *Las bases farmacológicas de la terapéutica*. México DF, Mc Graw-Hill Interamericana, 1996, p. 1050-1051

[12] Op. cit., Carqués i Martí, C., p. 402

[13] Op. cit., Carqués i Martí, C., p. 402

[14] Op. cit., Carqués i Martí, C., p. 403

[15] Op. cit., Gallego Berenguer, J., p.68-69

[16] Op. cit., Gallego Berenguer, J., p.82

[17] Dorland Diccionario Enciclopédico Ilustrado de Medicina. Madrid, Mc Graw-Hill Interamericana de España, 1997 p. 1928-1929

[18] Op. cit., Carqués i Martí, C., p. 65